

Karayazı'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar

Historical and Archeological Researches in Karayazı

Akın Bingöl

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü akinbing@hotmail.com

Özet

Erzurum'un 158 km. güneydoğusunda yer alan Karayazı İlçesi, Topçu Dağı, Çakmak Dağı ve Akdağ yükseltileriyle çevrilmiştir. Denizden yüksekliğinin 2000-3000 m. arasında olması çok şiddetli kışların ve kısa yazların yaşanmasına sebep olmaktadır. İklim ve yeryüzü şekilleri ilçenin sosyo-ekonomik yapısını da etkilemiştir. İlçe sınırları içerisinde yapılan araştırmalarda, Erken Tunç, Erken Demir, Geç Demir ve Ortaçağ dönemlerine ait çeşitli yerleşmeler, kale ve kaya mezarlar saptanmıştır.

Abstract

The province of Karayazı, situated in 158 kms south-east of Erzurum is surrounded by Mt. Topçu, Mt. Çakmak and Mt. Akdağ. The reasons for severe long winter season and short summer season is that its altitude is 2000-3000 meters: the climate and geographical formations have affected socio-economic structure of the province. In the study carried out in Karayazı several ruins, castles and rock tombs from Early Bronze Age, Early Iron Age, Late Iron Age and Medieval are were found

Erzurum'un 158 km. kadar güneydoğusunda yer alan ilçenin, il merkeziyle olan bağlantısı, Köprüköy İlçesi yakınlarında Erzurum-Kars karayolundan güneye ayrılan ve Aras Nehrinin oluşturduğu Mescitli (Söylemez) boğazını takip eden yolla ve yine Köprüköy'den ayrılan, Güzelhisar (Avnik), Geyikli Köyleri üzerinden Karayazı'ya varan, diğerine göre daha kısa ve kullanışlı olan Gücür Boğazı'nı (Resim 1) takip eden yolla mümkün olmaktadır. İlçe batıdan Tekman, güneyden Hınıs ve Karaçoban, kuzeyden Köprüköy ve Horasan, doğudan ise Ağrı ilinin Tutak, Muş ilinin Malazgirt ilçeleriyle komşudur (Harita 1). İlçe, 1937 ye kadar, Bayraktar adıyla Hınıs ilçesine bağlı bir bucak iken, bu tarihte Karayazı adı verilerek ilçe merkezi haline dönüştürülmüştür.

İlçe, yeryüzü şekilleri olarak, kuzeyde Karasu-Aras Dağlarının¹ kolları olan Topçu Dağı (2695 m.), Çakmak Dağı (3063 m.) ile güneyden ise

yörenin en eski arazisi² konumunda olan Akdağ (2881 m.) ile kuşatılmıştır. Bu iki dağlık kütle arasında "Karayazı Düzü" adı ile tanınan nispeten ovalık ve platoluk alanların bulunduğu depresyon sahası uzanır. Karayazı depresyonu tektonik yönden aktif bir saha üzerinde bulunmaktadır.

İlçe topraklarının sularını Aras ve Fırat nehirleri drene etmektedir. Aras nehrinin ilçe sahsı içerisindeki en önemli kolu Çikılğan Deresidir³. Sahanın doğu ve güneydoğusunda kalan kesimin sularını ise Göksu ve Elmalı dereleri boşaltmakta olup bu dereler sularını Fırat Nehrinin önemli kollarından biri olan Murat Irmağına katarlar. İlçe topraklarının içinde tektonik ve heyelan olayları sonucu oluşan büyük ve küçük alanları kapsayan göller vardır. Gerek yer altı gerekse yerüstü suları açısından zengin olmasına rağmen bu zenginlikler yeterince değerlendirilmemektedir. Yalnızca meraların sulanmasında ve içme suyu olarak kullanılmaktadır.

İlçe topraklarının denizden 2000-3000 m. yüksekte olması ve karasallık etkilerinden dolayı çok şiddetli kış mevsimleri yaşanmaktadır; yazları ise kısa ve serindir. İlçede step bitki örtüsü görülmektedir. Bu bitki örtüsünün oluşmasında antropojen etkenler önemli faktörlerdir. Bununla birlikte küçük dar alanlarda çam, huş ve meşe topluluklarına rastlanır.

İklim ve yeryüzü şekilleri, ulaşımın durumu, sosyo-ekonomik yapı tarımın gelişmesine engel olmuştur. Ancak az da olsa buğday, arpa ve yem bitkileri üretimi yapılmaktadır. Yükselti fazlalığı ve topoğrafik unsurlar hayvancılığı ön plana çıkarmıştır.

Yer altı kaynakları açısından zengin değildir. Ancak gerekli çalışmalar yapıldığında çeşitli madenlere rastlanılması olasıdır.

Karayazı Bölgesinde yapmış olduğumuz tarihi ve arkeolojik araştırmalar sonucunda saptadığımız yerler oldukça zengindir (Harita 2).

Çem Yerleşmesi (Resim 2)

Erzurum ve Muş yolunun hemen güneyinde, Karayazı'ya 36 km. uzaklıktaki Yukarı Söylemez Köyü'nün 600 m. batısında, Yukarı Söylemez Çayının hemen güneyinde düz bir araziye kurulmuş bir yerleşim alanıdır. İlkbahar aylarında kabarıp taşan Yukarı Söylemez Çayının aşındırması sonucu insitu durumunda mimari kalıntılar ortaya çıkmıştır. Bugün, Çem olarak adlandırılan, çalılarla kaplı alanın güneyinde alçak bir tepe bulunmaktadır. Alan, yerleşime son derece elverişli bir yerdir.

Çem Yerleşmesi, çok uzun yıllardır çayır olarak kullanıldığı için bu güne kadar ortaya çıkmamış, ancak hemen yanında akan çayın üzerini örten

toprağı aşındırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir Ortaçağ yerleşimi olan alanının üzeri çimenlerle kaplı olmasına rağmen yüzeyden bol miktarda keramik toplanmıştır.

Ayrıca Köy içerisinde yapılan araştırmalarda 0.60 m. genişliğinde, 0.65 m. yüksekliğinde ve 0.35 m. eninde bir sütun altlığı bulunmuştur.

Yukarı Söylemez Kalesi (Resim 3)

Yukarı Söylemez Köyü'nün 100 metre kuzeyinde bulunan kalelerin yükselteleri 1950 m. olan, Yukarı Söylemez Köyü'nün kuzeybatısında, iki ayrı tepe üzerinde kurulmuş olan kaleyi, yazın kuruyan bir dere ikiye ayırmaktadır. Yapılan incelemelerde karşılıklı iki tepe de Son Tunç Çağı yerleşimin olduğu saptanmıştır.

Doğuda bulunan birinci tepede yapılan araştırmalarda üzerleri toprakla örtülü olmasına rağmen, mimari yapıların varlıkları saptanmıştır. Öyle ki bu yapılar 3x3 m. boyutlarında dörtgen planlı yapıları gösteren çukurluklar şeklindedir. Kaçak kazılar sonucunda büyük oranda tahrip olmuştur. Yüzeyde yapılan araştırmalarda bol miktarda keramiklere rastlanmıştır.

Birinci kalenin hemen batısında bulunan ikinci tepede de yapı izlerine ve bol miktarda form veren çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır.

Kalenin hemen güneyinden geçen Erzurum-Muş karayolu yapılırken kale zarar görmüştür. Ancak bu tahribat sonucunda bol miktarda keramik ve mezarlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca köy yolunu karayoluna bağlamak için yapılan çalışmalar sırasında Kale ile köyün ortasında bulunan alanda birçoğu tahrip olan mezarlar bulunmuştur. Demir Çağı, özelliklerini gösteren bu mezarlar 2.50x1.30 boyutlarındadır ve yol boyunca devam etmektedir. Bu kısımdan pek çok sal taşları ortaya çıkmıştır. Erken Tunç⁴, Erken Demir ve Geç Demir keramikleri bulunmuştur.

Cunni Mağarası (Resim 4)

Mağara Yerleşmesi, 2150 m. yükseklikindedir. Salyamaç Köyünün 6 km. kuzeydoğusundadır. Güney-kuzey ve batı-doğu yönlerinde akan derelerle, ayrıca aynı yönlerde uzanan vadilerin birleşim noktasındadır. Mağaranın giriş kısmı güneye bakmaktadır. Giriş kapısının hemen üstünden ikinci bir kata çıkılan başka bir giriş bulunmaktadır. Çift katlı yapay bir mağara görünümünde, mağaranın yapıldığı kayanın malzemesi kireç taşıdır. Mağaranın giriş kısmında büyük oranda kaçak kazılar yapılmış ve tahrip edilmiştir⁵.

Aydınsu Kaya Mezarı (Resim 5, Levha 1)

Aydınsu Köyü'nün 5 km. güneydoğusunda bulunan mezar 2100 m. yüksekliktedir ve yöre halkının Hiçrik adını verdiği yerdedir. Bu, kaya mezarı 3 x 3 m. ebatlarındaki bir kaya kütlesi oyularak yapılmıştır.

Kaya mezarının, 0.52x0.67x0.75 m. boyutlarında ki girişi güneydoğuya bakmaktadır. 2.10x1.80x1.35 m. boyutlarında ki odanın içi döşemesizdir⁶.

Kaya mezarı coğrafi konum olarak boğazın başlangıç noktasında yer almaktadır. Mezarın doğu, kuzeydoğu ve güney kısımlarında yapılan araştırmalarda bol miktarda çanak çömleğin bulunması buraların yerleşme gördüğü izlenimini vermektedir. Ancak bu alan günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Kaya mezarının bulunduğu vadi boyunca da yerleşim izleri devam etmektedir.

Yiğityolu Kalesi (Resim 6)

Yiğityolu Köyü'nün 500 m. kuzeyinde 2100 m. yüksekliğinde sarp bir kayaya kurulan kale, bölgeye egemen bir konumdadır. Aynı zamanda tarihi Karayazı-Malazgirt yolunu da denetim altında tutmaktadır. Yine kalenin batısından bir dere geçmektedir.

Kuzeybatıdan devam eden yol kalenin girişine varmaktadır. Ulaşımın oldukça zor sağlandığı kalenin kuzey kısmında duvar kalıntılarında rastlanmıştır. Kalenin bir dış sur duvarının ve bir iç sur duvarının bulunduğu saptanmıştır.

Kuzey duvarlarının yaklaşık 50 m. aşağısında kaya tüneli bulunmaktadır. Tünelin alt kesiminde bulunan kayalıkta mimari kalıntılara rastlanmıştır.

Kalenin kuzey eteklerinde yerleşimin olduğu ele geçen bol miktarda profil veren keramiklerden anlaşılmaktadır. Demir Çağına ait çanak çömlek parçalarına çok yoğun olarak rastlanmıştır. Bütün tarihe mal olan yerlerde olduğu gibi bu yerleşim yerlerinde de kaçak kazılar sonucunda tahribatlar meydana gelmiştir

Hasanova Kaya Mezarları (Resim 7, Levha 2-3)

Mezar I: Hasanova Köyü'nün 100 m. güneybatısında ve 2000 m. yüksekliğindedir. Mezarın hemen 10 m. aşağısından bir dere geçmektedir. Yükseltisi fazla olmayan bir tepenin güneye bakan yamacında ana kaya oyularak oluşturulmuştur. Bugün geniş ağızlı bir mağara görünümündeki mezar, 2.45x3.65x2.00 m. ölçülerindedir. Duvarlarda büyük ölçüde tahrip

olmuş üç niş bulunmaktadır⁷.

Mezar II: İlk mezarın hemen güneyine aynı kayaya oyulmuştur. Büyük bir olasılıkla I. mezarla aynı zamanda planlanıp yapılmış olmalıdır. Her bir kenarı yaklaşık 1.00 m. gelen kare biçimli bir alandan 0.50x0.40x1.00 m. ölçülerindeki bir girişten girilen oda 1.45x2.05x1.30 ölçülerindedir. Tek özelliği 0.22 m. çapındaki kaya çanağıdır⁸.

Mezar III: Köyün yaklaşık 5 km. batısındaki Ziriç Kale denilen kayalıkların güney yüzüne açılmış iki odalı, nitelikli işçiliği olan bir kaya mezarıdır⁹.

3.45x4.35x1.90 boyutlarındaki ön odanın içi ilginç döşemelerle donanmıştır. Kuzey duvarında 4 niş ve önlerindeki seki üzerinde 0.35'er m. eninde iki düzlem, 0.35-0.60 m. arasında değişen genişliklerle üç duvarı dolanan 0.40 m. yüksekliğinde bir seki ve bunun kuzeydoğu köşesinde 0.10 çapında bir oyuk; doğu duvarının ikinci yarısında açılan 0.75x0.50x0.90 m boyutlarında içbükey ve kavisli bitimli mihrap, mezar tabanının güneydoğu köşesinde ve doğu yanında yerleşik, derinlikleri saptanamayan 0.50x0.70 m. çaplarında iki çukur ve güneybatı köşesinde açılan 0.50x0.25x1.10 m. ölçülerinde ikinci bir dış kapı mezarın ilginç donanımıdır¹⁰.

Mezarın yan odasına batı duvarına açılmış 0.70x0.60x0.85 m. ölçülerindeki bir kapıyla girilir. Yuvarlağa yakın, yaklaşık 1.70 m. boyunda bir çapı vardır. Odanın içerisinde iki küçük nişik vardır¹¹.

Sarıkaya (Hasanova) Kalesi (Resim 8)

Hasanova Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda ve 2000 m. yükseklikte sarp bir kayalık üzerine kurulmuştur. Kalenin güney eteğinden dere, kuzeyinden ise Karayazı-Tutak karayolu geçmektedir. Kale, Karayazı-Tutak karayolunun takip ettiği vadiyle, Elmalidere'den ayrılıp Malazgirt'e giden yola ve kalenin kuzey kesimini çevreleyen vadiye egemen konumdadır.

Kalenin tepesinde 2 m. genişliğinde duvar temelleri ve bunların yıkıntıları tespit edilmiştir. Oldukça büyük bir alana kurulmuş kalenin ayakta kalan duvar kalıntıları bize Urartu yapı tekniğinin ip uçlarını vermektedir. Ancak toplanan Tunç Çağı keramiğine göre kale en azından bu çağdan beri yerleşim görmüş olmalıdır. Kalenin güneybatı bölümü diğer kısımlara göre daha alçak olduğu için bu bölgenin surlarla korunduğu anlaşılmaktadır. Kaledeki yerleşme kuzey-güney doğrultusunda oluşmuştur. Yine kalenin batı eteği de oldukça düz bir yapıya sahiptir.

Karakaya Kalesi (Resim 9)

Karakaya Köyü'nün hemen kuzeyinde ve sarp bir kayalık üzerine kurulan kale 2050 m. yüksekliktedir. Eski yerleşimin üzerinde ki kalede aynı zamanda doğal mağaralar vardır. Mağaraya taş bloklardan yontularak yapılmış yol ile ulaşılmaktadır. Kalede bol miktarda keramik parçalarının bulunması yerleşim gördüğünü göstermektedir. Kalenin içindeki mekanın güneyindeki "Kız Taşı" denen, yontularak işlenmiş, üst üste iki parçadan oluşan büyük bir kaya kütesi vardır.

Kale içerisinde bulunan keramiklerin bir kısmı Urartu dönemine aittir. Aynı zamanda kalede ham ve işlenmiş obsidyenlere rastlanmıştır.

Çelikli Köy Kaya Mezarı (Resim 10, Levha 4)

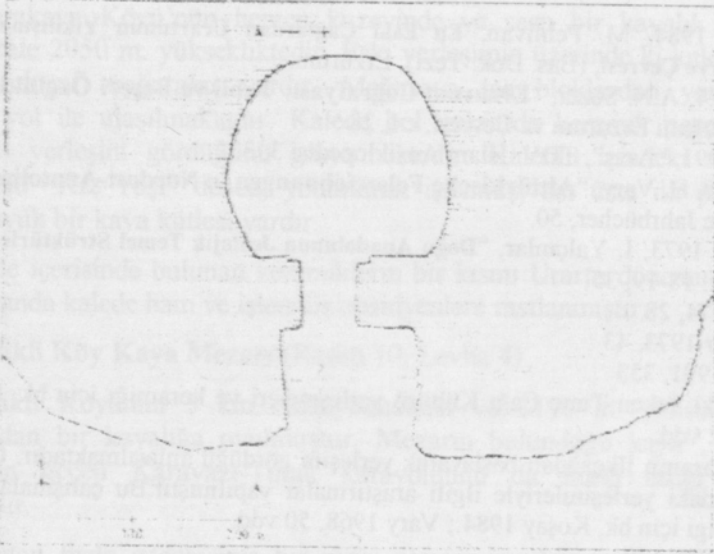
Çelikli Köyünün 3 km. kuzeybatısında ve 2190 m. yüksekliğinde kireçtaşıdan bir kayalığa oyulmuştur. Mezarın bulunduğu kaya¹², hemen güneyinden geçen Karayazı-Tutak karayolunun da takip ettiği vadiyi görmektedir.

Dıştan fazla işlenmemiş bir girişi olmasına rağmen içi gelişmiş bir kaya işçiliği gösterir¹³. Bir salon ve salona bağlı üç odası vardır. Ölçüleri 4.20x6.90-6.50x2.70 olan ön odanın kuzey duvarında birbirleriyle bitişik, ortadaki kavisli bitimli üç büyük niş açılmıştır. Yan nişler 0.70x0.80x1.00 m., orta niş 0.70x0.92x1.40 m.dir. Güney dar duvarda ise 1.75x1.35x1.70 boyutlarında, 0.57 m. yükseklikte açılmış bir basamakla çıkılan büyükçe bir niş yerleştirilmiştir¹⁴. 0.60x0.70x1.47 ölçütlerindeki bir kapıyla girilen ve boyutları 1.66x1.70x1.55 m. olan doğu köşesindeki ilk odanın üç duvarında üçer niş açılmıştır. Büyük bir oranda tahrip olmuş bir kapıyla girilen 1.45x1.35x1.70x1.62 m. boyutlarındaki ikinci oda da ilk oda gibi düzenlenmiştir. Son oda ise 0.65x0.55x1.45 m. ölçütlerinde bir kapıyla girilen 1.45x1.15x1.62 m. ölçütlerinde diğerlerinden farklı bir iç düzenlemeye sahip bir odadır¹⁵. Bu odanın ortasında içi büyük bir oranda tahrip olmuş, sarnıç¹⁶ olduğu sanılan bir kuyu bulunmaktadır.

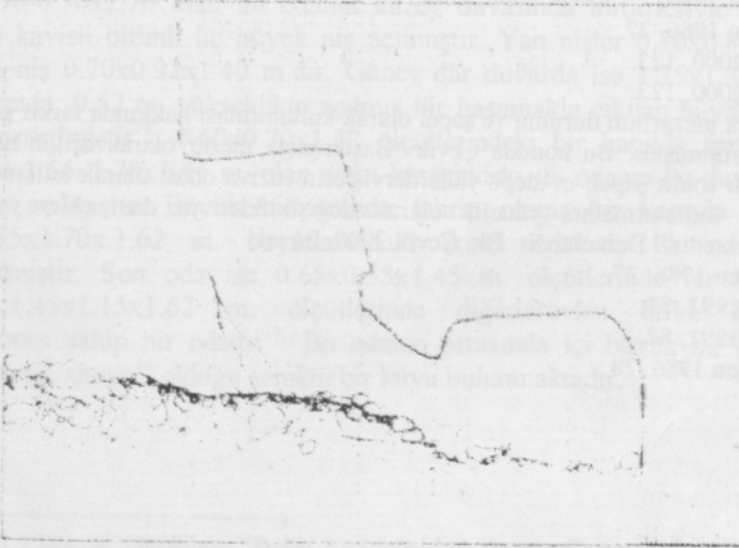
Notlar

- Başgelen 1986, N. Başgelen, "Doğu Anadolu'dan Demir Çağına Ait Bazı Yeni Bulgular II" Arkeoloji ve Sanat 32/33, 25.
- Çevik 1991, N. Çevik, *Urartu Kaya Mezarları*, (Bas. Dok. Tezi), Erzurum
- Çevik 2000, N. Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara
- Koşay 1984, H.Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara.

- Pehlivan 1984, M. Pehlivan, *En Eski Çağlardan Urartunun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Bas. Dok. Tezi), Erzurum.
- Sözer 1974, A.N. Sözer, "Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşeri Özellikler", 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, c.I, 28
- Tuncel 1991, "Aras", TDV İslam Ansiklopedisi 3, 332.
- Vary 1968, H. Vary, "Alttürkische Felszeichnungen in Nordost-Anatolien", Ural Altaische Jahrbücher, 50.
- Yalçınlar 1973, İ. Yalçınlar, "Doğu Anadolunun Jeolojik Temel Strüktürleri", Coğ. Ens. Der. 18-19, 35.
- ¹ Sözer 1974, 28
- ² Yalçınlar 1973, 43
- ³ Tuncel 1991, 333
- ⁴ Bölgedeki Erken Tunç Çağı Kültürü yerleşmeleri ve keramiği için bk. Pehlivan 1984, 32 vdd.
- ⁵ Bu mağaranın İlkçağdan başlayarak yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Ortaçağdaki yerleşimleriyle ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bk. Koşay 1984.; Vary 1968, 50 vdd.
- ⁶ Çevik 2000, 128.
- ⁷ Başgelen 1986, 27; Çevik 2000, 122.
- ⁸ Başgelen 1986, 27; Çevik 2000, 122.
- ⁹ Başgelen 1986, 27
- ¹⁰ Çevik 2000, 123.
- ¹¹ Çevik 2000, 123.
- ¹² Bu kaya mezarının durumu ve şapel olarak kullanılması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda Çevik "Başlangıçta mezar olarak açılan bir kaya odasının sonra şapel, ev depo yada dervişlerin inziva odası olarak kullandığı ve sonraki kullanımlara yönelik olarak değişiklikler ya da ekler yapıldığı bilinmektedir." Demektedir. Bk. Çevik 2000, 24 vd.
- ¹³ Başgelen 1986, 27
- ¹⁴ Çevik 1991, 81.
- ¹⁵ Çevik 1991, 82.
- ¹⁶ Başgelen 1986, 28.

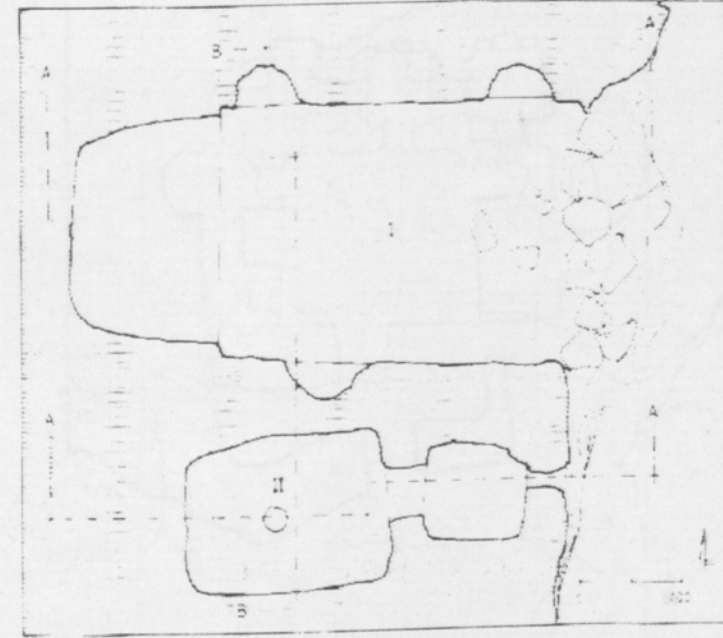

Aydınso Kaya Mezarı Planı

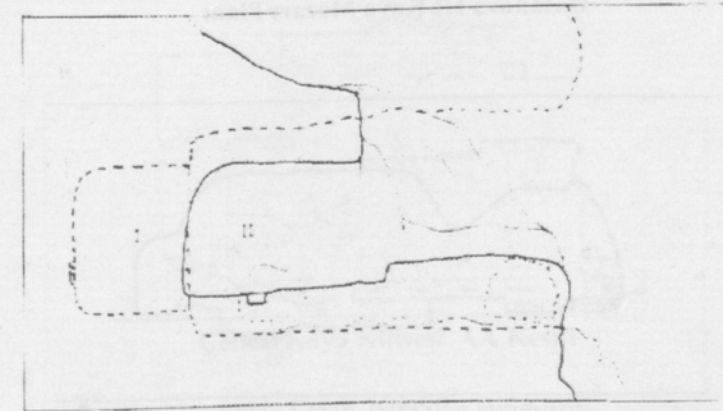

Aydınso Kaya Mezarı Kesiti

Levha 1.

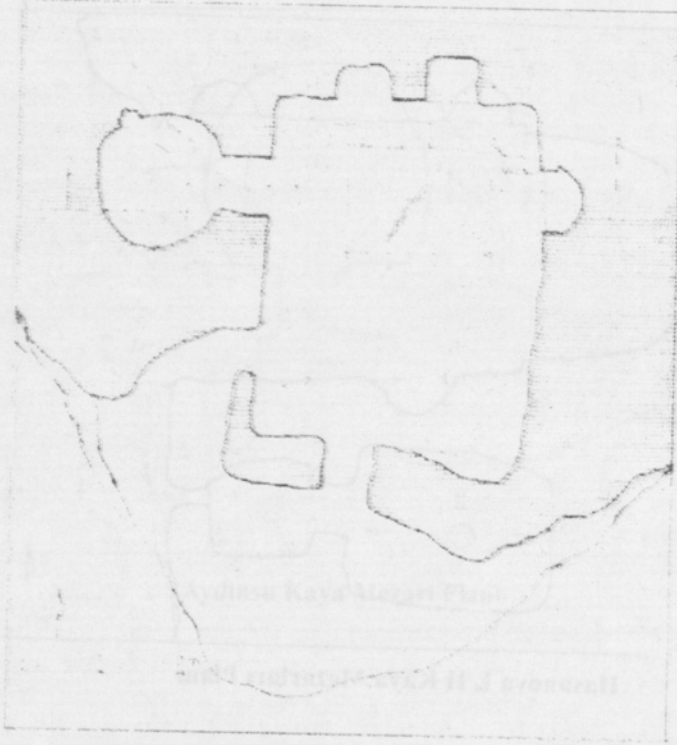

Hasanova I. II Kaya Mezarları Planı

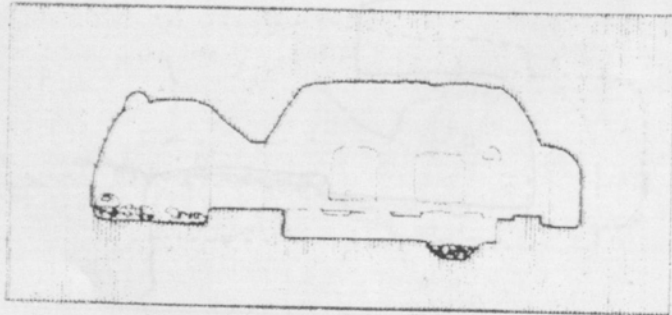

Hasanova I. II Kaya Mezarları AA Kesiti

Levha 2.

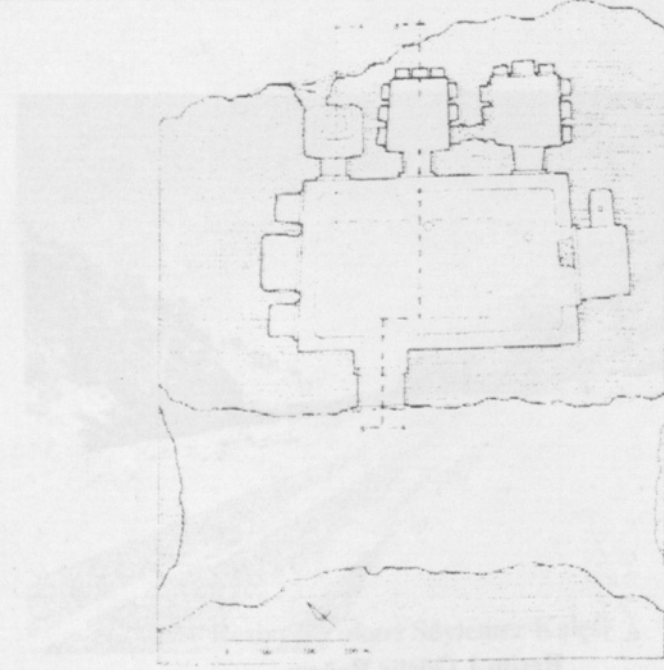

Hasanova III Kaya Mezarı Planı

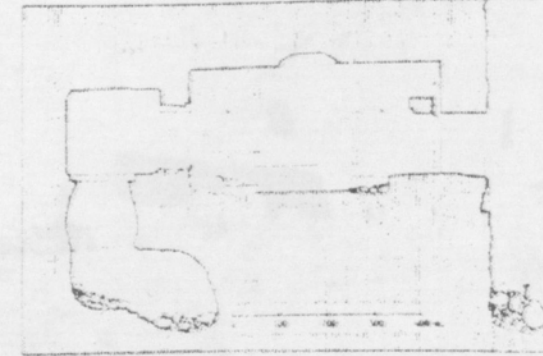

Hasanova III Kaya Mezarı Kesiti

Levha 3.

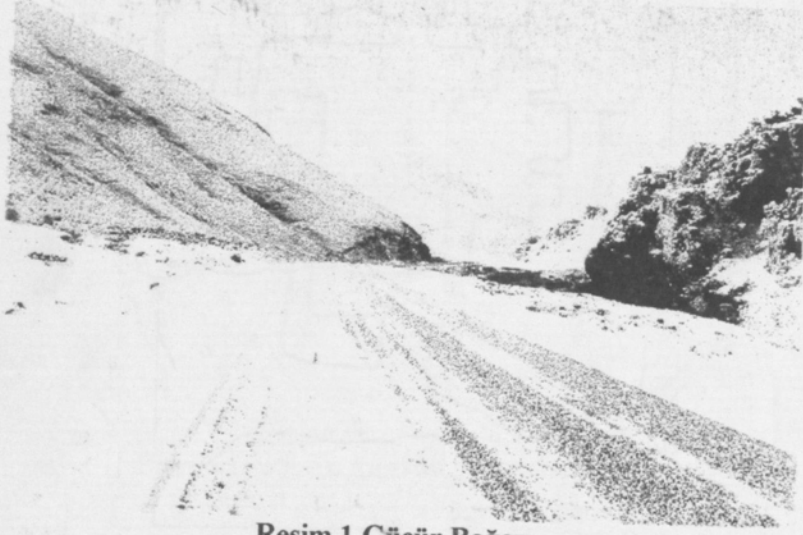

Çelikli Kaya Kilisesi Planı

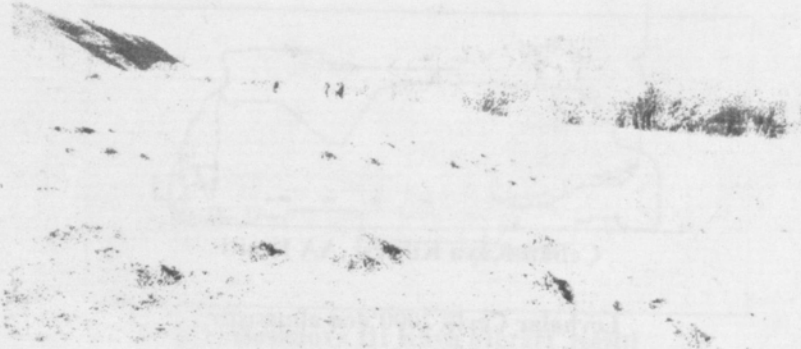

Çelikli Kaya Kilisesi AA Kesiti

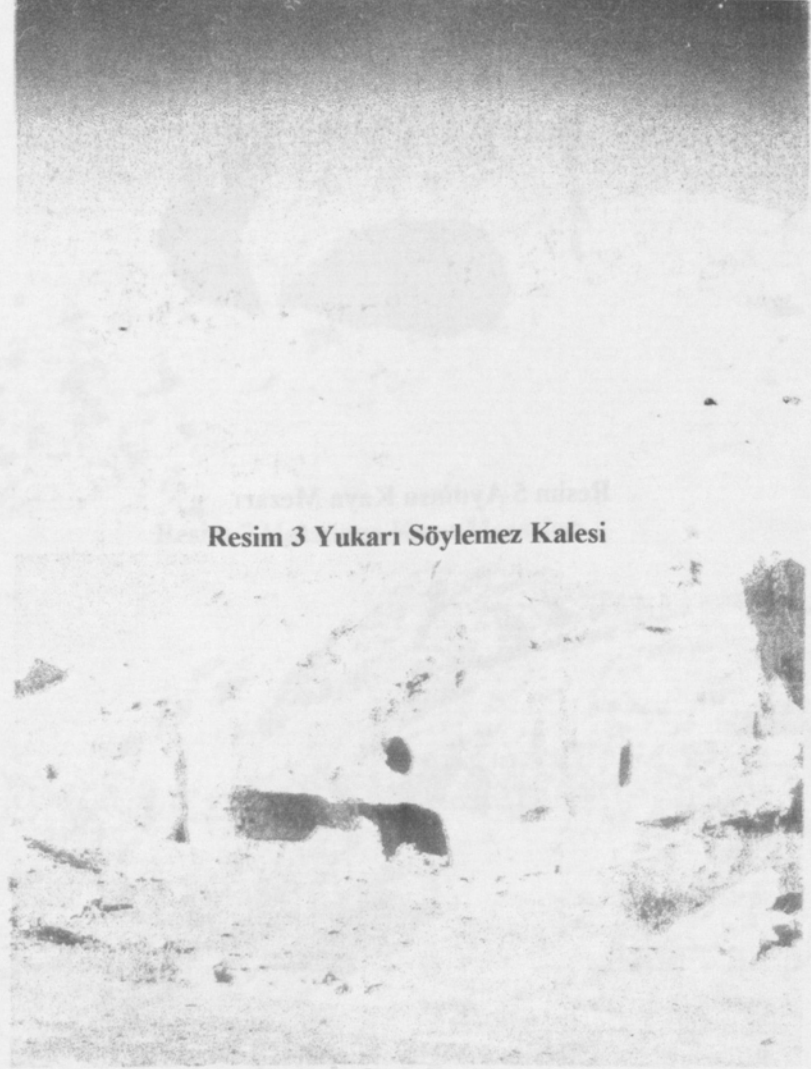
Levhalar Çevik 2000'den alınmıştır

Resim 1 Gücür Boğazı

Resim 2 Çem Yerleşmesi

Resim 3 Yukarı Söylemez Kalesi

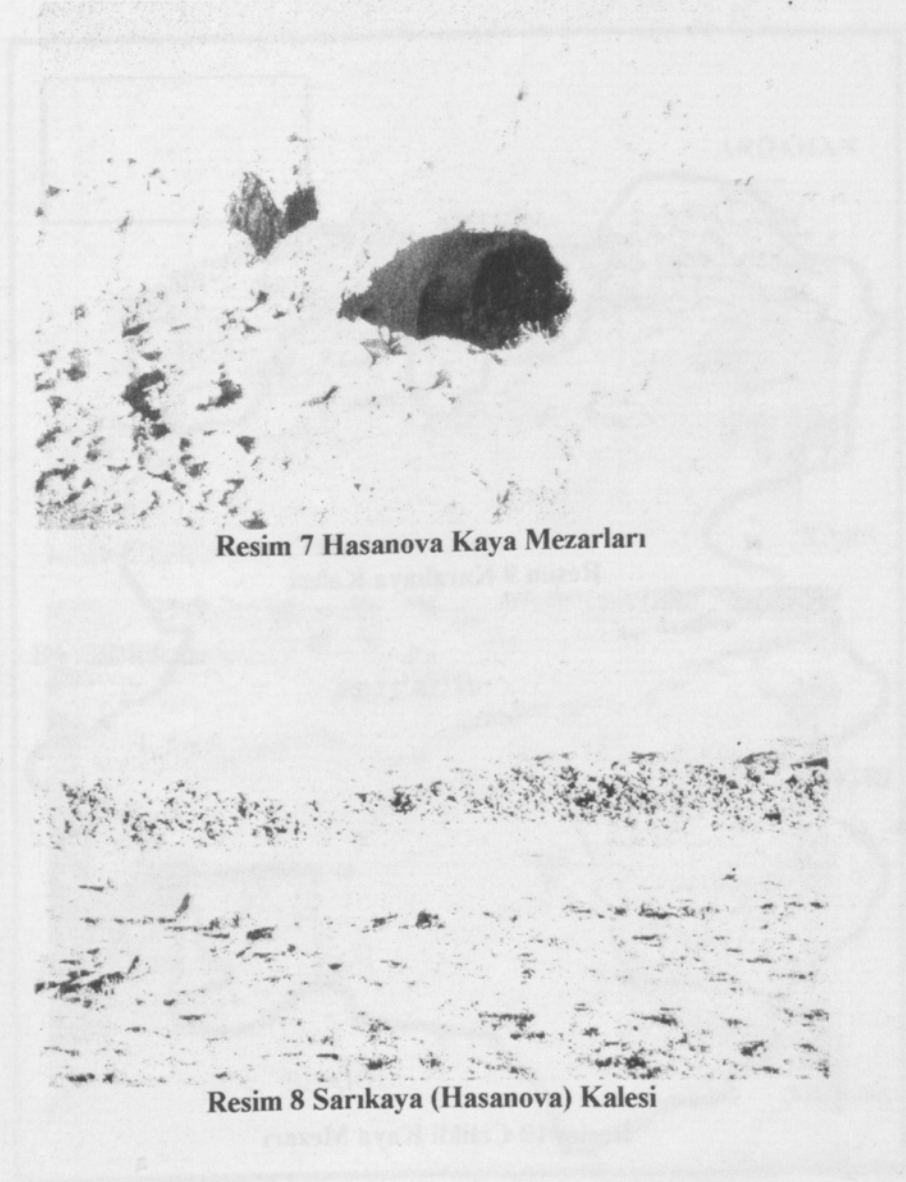
Resim 4 Cunni Mağarası

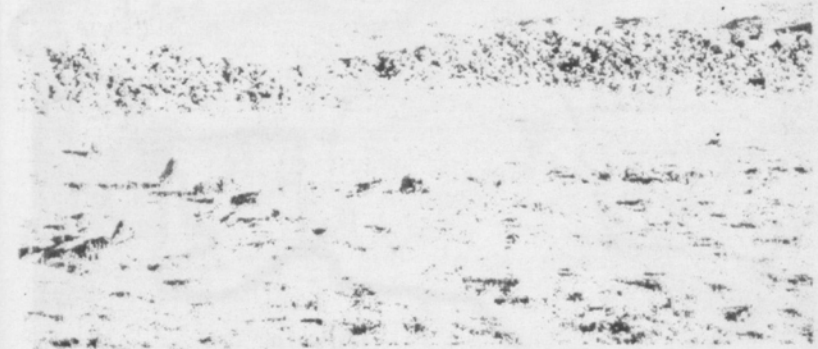
Resim 5 Aydınso Kaya Mezarı

Resim 6 Yiğityolu Kalesi

Resim 7 Hasanova Kaya Mezarları

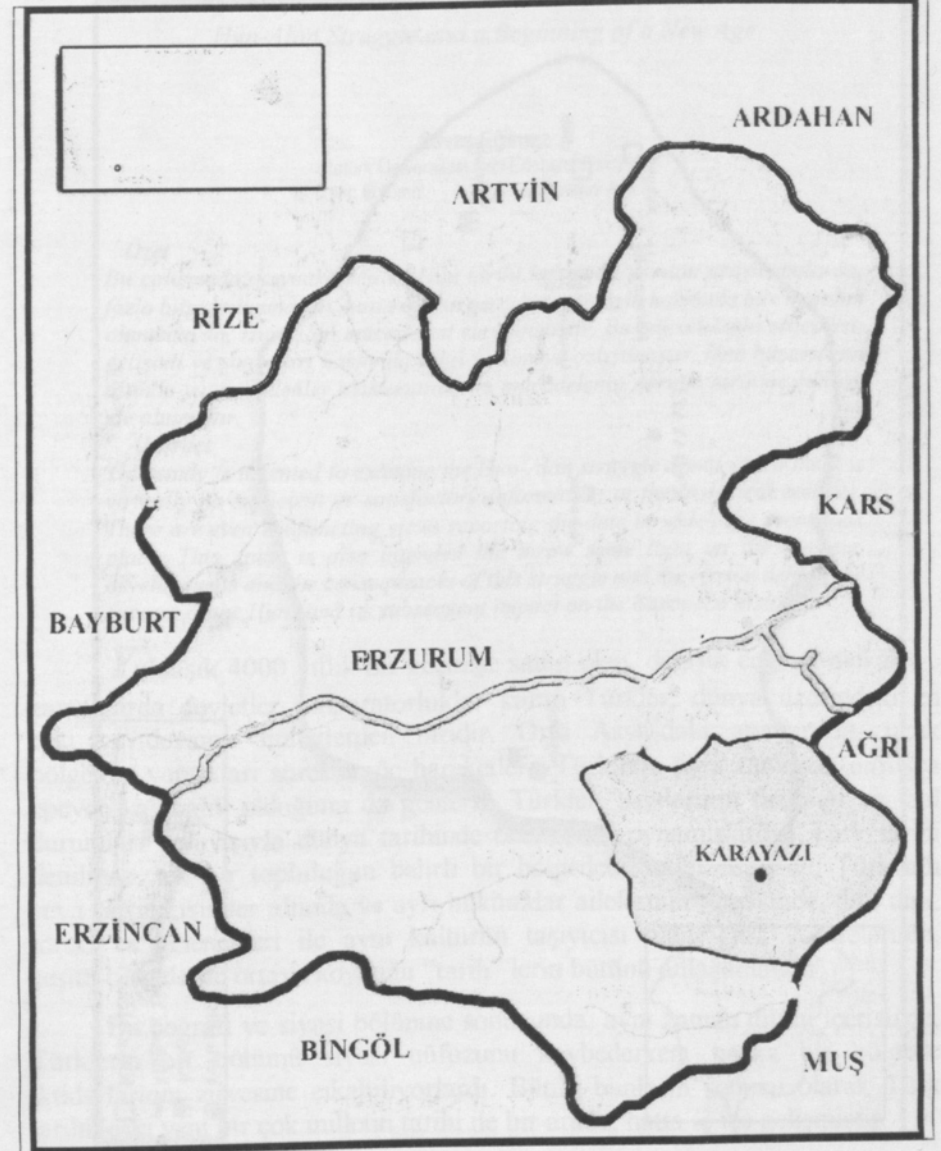
Resim 8 Sarıkaya (Hasanova) Kalesi

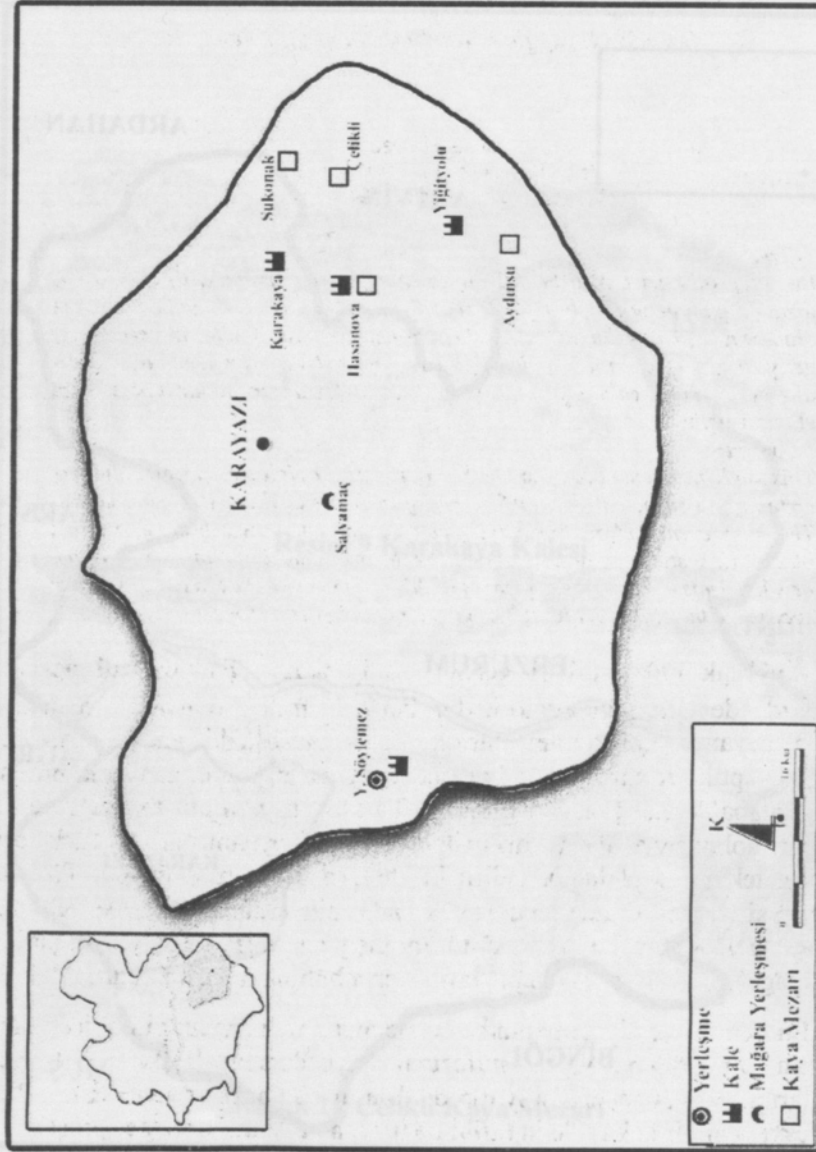

Resim 9 Karakaya Kalesi

Resim 10 Çelikli Kaya Mezarı

Hun-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı

Hun-Alan Struggle and a Beginning of a New Age

Savaş Eğilmez

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü egilmez@atauni.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, kaynaklarda ve Hun tarihi hakkında yapılan araştırmalarda, fazla bilgi bulunmayan, hatta olayın gerçekleştiği tarih hakkında bile mutabık olunamayan, Hun-Alan mücadelesi ele alınmıştır. Bu mücadelenin sebepleri, gelişimi ve sonuçları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Hun başarısının altında yatan nedenler açıklanarak, bu mücadelenin Avrupa tarihine etkileri ele alınmıştır.

Abstract

This study is invented to examine the Hun-Alan struggle about which there is virtually no sufficient or satisfactory information in the historical sources. There are even conflicting views reporting the date in which the event took place. This study is also intended the throw some light on the reasons, developments and the consequences of this struggle and the reason behind the success of the Huns and its subsequent impact on the European history.

Yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişe sahip olan, değişik coğrafi mekân ve zamanlarda devletler, imparatorluklar kuran Türkler, dünya üzerindeki en eski ve devamlı milletlerden biridir. Orta Asya'daki anayurttan, uzak bölgelere yaptıkları sürekli göç hareketleri, Türklerin aynı zamanda nüfusça epeyce kalabalık olduğunu da gösterir. Türkler, sayılarının fazlalığı ve faal durumları dolayısıyla dünya tarihinde önemli rol oynamışlardır. Türk tarihi denilince, tek bir topluluğun belirli bir bölgedeki tarihi değil de, Türk adı veya hususi isimler altında ve ayrı hükümdar ailelerinin idaresinde, dili, dini, töresi ve gelenekleri ile aynı kültürün taşıyıcısı olan Türk zümrelerinin, çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu "tarih" lerin bütünü anlaşılmalıdır.

Bu coğrafi ve siyasi bölünme sonucunda, aynı zaman dilimi içerisinde, Türklerin bir bölümü siyasi nüfuzunu kaybederken, başka bir bölgede iktidarlarının zirvesine çıkabiliyorlardı. Bütün bunların sonucu olarak Türk tarihi, eski yeni bir çok milletin tarihi ile bir arada, hatta iç içe gelişmiştir.

Dünya tarihine önemli tesirleri olan Türk topluluklarından biri de hiç şüphesiz, Batı'daki Hunlar'dır.